

אוניות הנשק במפעל הרכש¹

סיכום מאת צבי בן-צור המבוסס על מחקריו בנושא צי הרכש של סא"ל (בדימוס) יהודה בן-צור

מפעל הרכש של ה'הגנה'/צה"ל/מערכת הביטחון – שלל הפעילויות המגוונות והחובקות עולם שמטרתן הייתה השגת אמל"ח בכל צורה ודרך בזמן מלחמת העצמאות – הסתמך על צי עלום של 15 אוניות, בבעלות מערכת הרכש או חכורות על ידה, לצורך הובלת רוב הנשק שנרכש בחו"ל ארצה. אוניות "צי הרכש" האלו ביצעו במהלך המלחמה 56 הפלגות בהן הביאו כ-35,000 טון אמל"ח – מנשק קל, מקלעים, חומרי נפץ, סירות מחץ, מרגמות, תותחים, זחל"מים, טנקים ועד מטוסים. אין לתאר את מהלך ותוצאות המלחמה ללא פעילות הגופים והאנשים שעסקו ברכש בכלל ובהקמת/הפעלת צי הרכש בפרט.

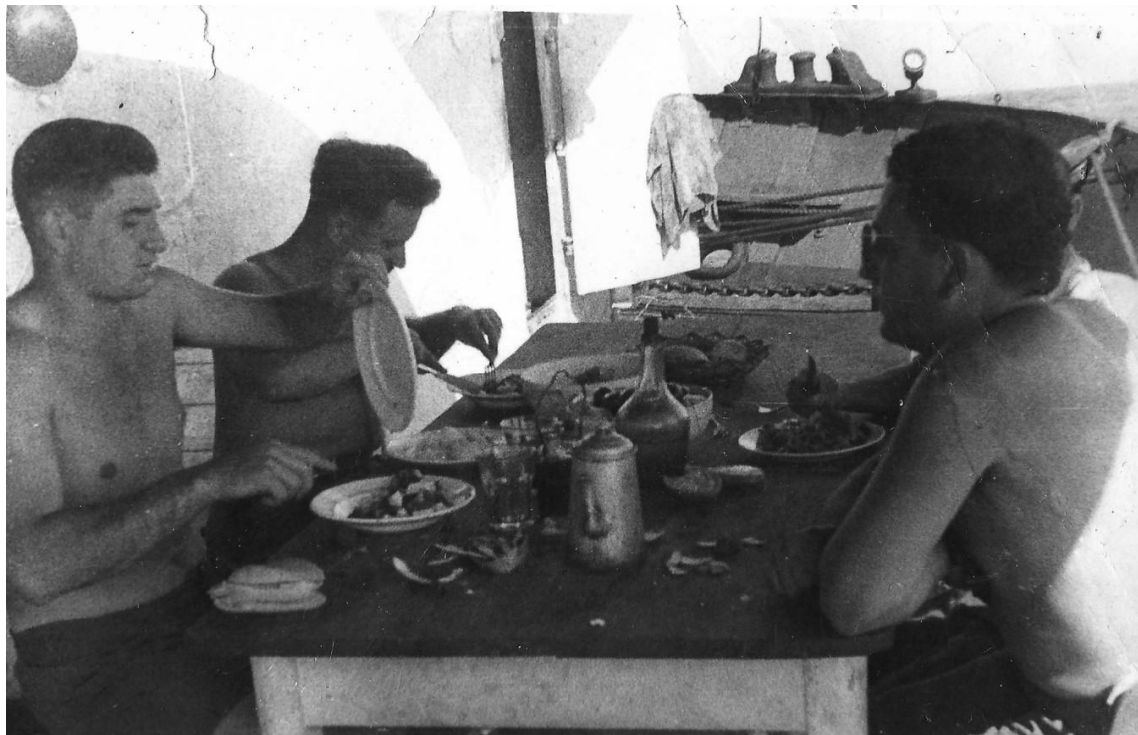
בשלהי 1947, עוד לפני הכ"ט בנובמבר, מינה בן-גוריון שלושה מבכירי 'ההגנה' – "שלושת הגדולים" כפי שכינה אותם: אהוד אבריאל, יהודה ארזי ומוניה מרדור – לעמוד בראש משימות הרכש בחו"ל. הוא תאר בפניהם את סוגי וכמויות הנשק הנדרש – במגבלות תקציב שהועמד לרשותם – והנחה אותם לכוון את הגעתו לקראת סיום המנדט. בן-גוריון לא התייחס בשלב זה לנושא רכישת אוניות להובלת הרכש.

עוצמת המתקפה הפלסטינית בעקבות החלטת כ"ט בנובמבר 1947 הפתיעה את הצמרת הביטחונית. ב-ג הגיב במהירות, שינה בתחילת דצמ' את הנחייתו הקודמת ובמקומה הורה "לסכן \$300,000 ולשלוח [אוניות רכש] לת"א"². ההחלטה להשתמש במעגן ת"א עוד לפני סיום המנדט התבססה על המידע שהצבא הבריטי מתכוון לפנות את דרום הארץ עד תחילת פבר' 1948. וכך, פעילות צי הרכש החלה עוד בשלהי המנדט, כאשר החוף הא"י עדיין היה עדיין תחת הסגר מצד הצי הבריטי, שהחל עוד בסוף 1945 ע"מ למנוע את ההעפלה. ב-1 באפר', ב-23 באפר' וב-13 במאי הגיעו למעגן ת"א שלשת אוניות הרכש הראשונות, למרות הסיכון שהבריטים יתפסו ויחרימו את מטענן. לאחר הכרזת העצמאות המשיכה פעילות צי הרכש, בחשאיות כבדה ככל האפשר, על אף שהסכמי הפוגות והאמברגו הבינ"ל שהוטל ע"י האו"ם אסרו על הצדדים הלוחמים להכניס נשק לאזור.

באופן טבעי למדי התגייס המנגנון המיומן והוותיק של 'המוסד לעליה ב' באיטליה לסייע למערכת הרכש ברכישת/החכרת אוניות הרכש ואיושן במלווים – ימאי הפלי"ם ו'גדעונים' – מותיקי מלווי ספינות ההעפלה. מעורבות המוסד לעליה ב' בהובלת הרכש לא הייתה נקייה מחבלי לידה, שמקורם בפיצול סמכויות הרכש בין "שלושת הגדולים" וחששות הקשורים לביטחון שדה. ה"חריקות" שליוו את הקמת הצי הניעו בסוף מרץ את בן-גוריון למנות את שאול אביגור – ראש 'המוסד לעליה ב' ואיש אמונו הקרוב – כמרכז פעילות הרכש באירופה. אביגור, ממקום מושבו בג'נבה, הפך בעקבות המינוי ל"מפקד הצי" מבחינה מעשית (מספר חודשים לאחר מכן, בעקבות מות בנו גור במלחמה, חזר אביגור לארץ וסגנו פנחס ספיר התמנה לתפקיד).

¹ גרסה מקוצרת בעריכה קצת שונה של הכתבה פורסמה באתר "במחנה" של צה"ל, כחלק מסדרת כתבות לציון 100 שנה להקמת ארגון ה'הגנה' ([הקש כאן](#) לקישור אל הכתבה שם), 10 באוגוסט 2020.

² 'יומן המלחמה', עמ' 20.

את אוניות הנשק ליוו מטעם מערכת הרכש (עם מעט יוצאים מן הכלל) ותיקי מפעל ההעפלה. בתמונה שלשה ממלווי אונית הנשק 'הזקן' ב"חדר הפיקוד" ע"ג האונייה בנמל שיבניק, יוגוסלביה, יוני 1948 מימין: בנימין "בן" ירושלמי, ה'גדעוני' נחום מנור (מונדרר) ויהודה בן-צור

את שתי אוניות הנשק הראשונות רכש ארזי באיטליה כבר בדצמ' 1947 עוד לפני שנחתמה עסקת רכש כלשהי. יתר כלי השייט נרכשו/נחכרו בהתאמה לעסקאות שנרקמו. החל מסוף מאי 1948 החלו דפוסי פעילות 'צי הרכש' להתייצב. הנסיבות הגיאופוליטיות חייבו את הטלת האחריות לשליטה, פקוח ותפעול שירותים ימיים – לרבות איוש המלווים – לכלל האוניות (רכש ועולים) בדרכן מ/אל ישראל, על מנגנון 'המוסד לעליה' (האות ב' הושמטה לאחר הכרזת העצמאות) באיטליה. פלישת צבאות ערב אילצה את מערכת הרכש להגדיל מעת לעת את כמות כלי השייט שעמדו לרשותה בהתאם לצרכי ההצטיידות ואפשרויות הרכש. למניעת החשיפה והנטל הכרוך ברכישה והפעלת אוניות נוספות, הוחלט לחכור כלי שייט נוספים, במקום לרוכשם. חכירת הכלים והמעקב התפעולי נעשו ע"י מנגנון 'המוסד' באיטליה ואילו הקצאתם למשימות הרכש השונות נעשתה בהנחיית המרכז של מערכת הרכש בז'נבה. רוב הספינות נחכרו מסוכנות בנאפולי – שהיתה מודעת היטב ל"כשרות" המטענים – להפלגה חד-פעמית או לפרק זמן מוגדר. בסה"כ נחכרו 7 אוניות שביצעו 14 הפלגות במהלך המלחמה (מתוך ה-56 סה"כ הפלגות רכש).

תרומת מפעל ההעפלה למפעל הרכש לא הצטמצמה רק לניסיון והקשרים של פעילים ברמות השונות, יהיו אלה מלווי אוניות, רוכשי/חוכרי אוניות ובכירים במערכת הרכש, כדוגמת ארזי, שייקה דן, עדה סרני ואביגור. בפרט, רשת 'גדעון' של ה'הגנה', שפותחה עבור 'המוסד לעליה' לצורכי ההעפלה, המשיכה לשרת גם את מפעל הרכש. כמו כן צורפו לצי הרכש שלוש ספינות ש'המוסד' רכש בזמנו לצורכי העפלה – ספינות המעפילים לשעבר 'משמר העמק' ו'לניצחון' ונחתת אחות לספינת המעפילים 'אף על פי כן' (כל אחת מהן ביצעה הפלגת רכש בודדת).

נמלי המוצא העיקריים של הפלגות הרכש היו שיבניק, יוגוסלביה (עבור הרכש מצ'כוסלובקיה), ונמלים באיטליה ודר' צרפת (לרבות עבור הרכש משוויץ). כ-4 אוניות רכש בממוצע פקדו מדי חודש במהלך המלחמה את נמלי הארץ – נמל ת"א החל מה-1 באפר' קלט 15 אוניות סה"כ ונמל חיפה החל מה-1 ביולי (לאחר שהבריטים עזבו אותו) קלט 41. רוב רובן של האוניות ביצעו מספר סבבי רכש (השיאנית ביצעה 10). המאמר יתמקד מכאן והלאה בסקירה קצרה של מספר אוניות נשק נבחרות, בסדר כרונולוגי של הגעתן לארץ, תוך דגש על סיפור הפלגתן הראשונה.

'נורה' (Nora)

אוניית הנשק 'נורה' – ספינת משא איטלקית קטנה עשויה-עץ בת 300 טון – הייתה הראשונה שפרצה את הסגר הבריטי. עסקת הרכש הצ'כוסלובקי הראשונה נחתמה ע"י אהוד אבריאל בתחילת ינואר 1948. המשלוח הראשון מהעסקה – 4,500 רובים ו-200 מקלעים על תחמושתם – הושט מצ'כוסלובקיה ליוגוסלביה בדנובה והגיע ברכבת לנמל שיבניק בתחילת מרץ. 'המוסד לעליה ב' קיבל הנחייה להשיג אונייה להעברת המשלוח והתחיל לפעול בנושא, אך קיבל לפתע הנחייה חדשה לחדול. התברר שפעילי הרכש באיטליה חששו שהטיפול ברכישת כלי שייט ע"י מנגנון 'המוסד' עלול להיחשף ע"י המודיעין הבריטי, שעקב אחר פעילות ההעפלה באיטליה, והם המליצו למוניה מרדור להיעזר במקום באפרים אילין – סוחר פרטי באיטליה באותה עת. שינוי התוכנית לרכישת אונייה גרם לאיחור של כחודש (!) ברכישה – רכישת ה'נורה' החלה בנמל ונציה רק לאחר הגעת המטען לשיבניק – ולהיווצרות מתח רב בין בכירי 'המוסד' והרכש באיטליה.

ב-16 במרץ הפליגה 'נורה' לשיבניק עם מטען כיסוי של בצל להסוואת הנשק ושני מלווים מטעם ה'הגנה'. באיחור של מעל לשבועיים, בחודש הקשה ביותר במלחמת העצמאות, החלה הטענת הנשק. ב-1 באפריל 1948 הגיעה 'נורה' למעגן ת"א (במקביל אליה הביא ארצה מטוס סקיימסטר כמות קטנה בהרבה של נשק מהעסקה, בטיסה הראשונה במסגרת מבצע 'בלק' – הרכבת האווירית להבאת חלק מהנשק הצ'כוסלובקי). לאחר סיום הפריקה שלח בן-גוריון מברק לאביגור שבסופו נאמר: "הדברים באו במועדם – ויצילו את ירושלים. תאמר לאהוד יישר כוח". ואכן, נשק זה איפשר לכוחות ה'הגנה' להשיג את נקודת התפנית במלחמה באזור ירושלים ומשמר העמק, טרם פלישת צבאות ערב ב-15 במאי 1948. אפשר רק לשער מה הייתה השפעת הנשק על מהלך המלחמה אם אונייה הייתה מוכנה להעבירו מיד לאחר שהגיע לנמל שיבניק והוא היה מגיע ארצה לפחות שבועיים קודם. 'נורה' לא ביצעה סבבי רכש נוספים³.

פישקו:	780	180	3/10/48	נתיקא
P18	4500	2518	רובי	(A)
MG 34	200	16	מקלע	(B)
7.92	5.040.000	2518	כפוזי	(C)
			זפוי נשימה	(D)

פירוט הנשק שהביאה 'נורה' בכתב ידו של שאול אביגור

³ לאחר המלחמה מכרה אותה מערכת הרכש בהנחה משמעותית ביותר, מעין מתנת סיום, לאיטלקי ידיד ישראל בשם מריו קנדה – מבכירי 'המוסד' באיטליה, למרות היותו זר, שפעל רבות בנושאי העפלה ורכש, כולל מעורבות במבצע 'השוודד' הידוע בו השתלטו כוחותינו על 8,000 רובים רכש ערבי מצ'כוסלובקיה.

'רקס' (Ressurrectio)

באמצע מרץ 1948 "סגר" ארזי על רכישת 25 תותחי 20 מ"מ מתוצרת היספנו-סואיזה על תחמושתם בשוויץ. ארזי חזר זה עתה משליחות רכש בארה"ב בה נחל אמנם כישלון צורב – הוא ניסה שם והסתבך עם קניית נושאת מטוסים מעודפי הצי האמריקאי בתקווה להעמיס עליה כמויות גדולות של רכש – אך הצליח במהלכה לקשור קשרים הדוקים עם רודן ניקרגואה סומוסה ולקבל ממנו מעמד של קונסול מיוחד ורשות לרכוש נשק כביכול עבור ניקרגואה (תמורת דמי עמלה נדיבים כמובן). המסמכים מהעסקה הראו בהתאם שהמטען יועד לניקרגואה, למרות שהנהלת המפעל ידעה היטב את היעד האמיתי. וכך ב-15 במרץ יכול היה בן-גוריון לנשום לרווחה ולכתוב ביומנו בסיפוק: "מיהודה באה סוף-סוף ידיעה: ... באוניה נפרדת יגיעו 25 תותחים אנטי-אוויריים ואנטי-טנקים, עם 120,000 כדורים". האוניה שהביאה את התותחים – הראשונים שהגיעו לידי ה'הגנה' – הייתה אחת משתי האוניות שארזי רכש באיטליה עוד בדצמ' 1947, במחשבה ש"מוטב שאוניות תחכנה לנשק ולא שהנשק יחכה לאוניות", לדבריו. האוניה - עשויה ברזל בת 1,000 טון, נושאת דגל נוחות פנמי ועם צוות איטלקי – זכתה לכינוי 'רקס' (שם רשום: Ressurrectio). עם מלווה בודד מטעם ה'הגנה' היא הגיעה מאיטליה לנמל מרסיי אליו נשלח המטען משוויץ. בדרכה למעגן ת"א היא התעכבה בנמל קטניה להטענת מטען כיסוי של ירקות. ההפלגה עברה "חלק" ללא מפגש עם הצי הבריטי. התנהגות הצוות, שהיה מורכב בעיקרו ממשפחה סיציליאנית אחת של "מברחים מקצועיים", הייתה למופת.

ב-23 באפריל, ערב פסח תש"ח, הגיעה 'רקס' למעגן ת"א ו"רשמה היסטוריה" כאונית הרכש השנייה שהגיעה לפני הכרזת המדינה. הפריקה בנמל ת"א הסתיימה עוד באותו לילה, והיטיב לתאר אותה פני זה, הממונה על יחידת הרכש של ארגון 'ההגנה': "למרות החג לא נתקלנו בקושי כלשהו לרכז עובדי נמל מתנדבים. הם הבינו לבטח למה נחוצים לנו עובדים בערב התקדש החג. בעלותנו על האוניה הקביל פנינו ריח חריף ומשכר של תפוחי אדמה רקובים. סווארי נמל ת"א עלו על הסיפון ובמהירות השתלטו על מנופיה ומיד החלו פורקים את תפוחי א"א כדי להגיע למטען המקורי. לא יצא זמן רב, הריחות עשו את שלהם. אחדים מאנשינו התעלפו ואחרים החלו להקיא. אבל אף אחד מהנפגעים לא הסכים לרדת מן האוניה לאחר שהתאושש. בחצות הכרזנו על הפסקה קצרה להרמת אחת מארבע כוסות חג החרות". התותחים שהביאה 'רקס' מצאו שימוש מיידי בספינות הראשונות של חיל הים, בקרב עמק הירדן ובהגנה אווירית על נמל והעיר ת"א בפני התקפות חיל האוויר המצרי. במהלך המלחמה ערכה 'רקס' בסה"כ 10 הפלגות רכש והייתה שיאנית אוניות הנשק מבחינת מספר סבבים.

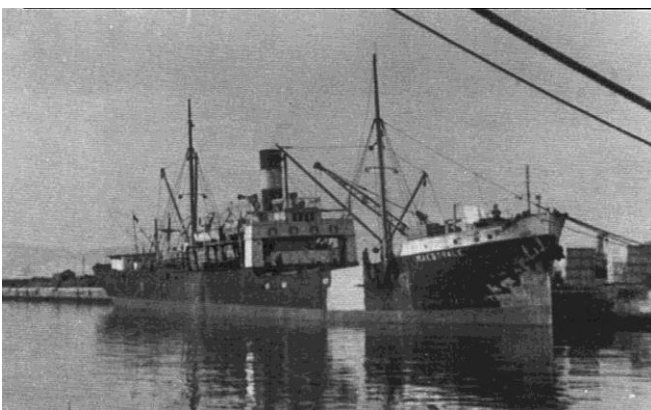

צוות הגנה אווירית מאייש עמדת תותח נ"מ 20 מ"מ מתוצרת היספנו-סואיזה באזור נמל ת"א, הגנה בפני תקיפות חיל האוויר המצרי; 25 התותחים הראשונים מסוג זה – התותחים הראשונים שעמדו לרשות ה'הגנה' – הגיעו ע"ג אוניית הנשק 'רקס' לנמל ת"א בערב פסח תש"ח

'בהירה' / 'בוריאה' (Borea-2 / Santa Chiaro)

ב-28 במרץ דווח ארזי לבן גוריון שרכש בשוויץ 50 תותחי שדה 65 מ"מ ו-100,000 פגזים עבורם⁴, הם "הנפוליאונצ'יקים" המפורסמים. ארזי התכוון להשתמש באונייה השנייה שקנה באיטליה עוד בדצמ' 1947 – אונית ברזל בת 1,200 טון, צוות איטלקי, שזכתה לכינוי 'בהירה' (שם רשום: Borea-2) – לצורך הובלת 25 מהם, אך ויכוחים עם אבריאלי שדרש שהאוניה תועמד לרשותו וסירוב רב החובל להפליג ליוגוסלביה גרמו לשיבושים ואיחור של כחודש(!) בהעמסתה במרסיי. ב-2 במאי דווח ארזי מרומא: "...חזרתי מ'סידיני' [מרסיי] איפה שהעמסתי את S.C. ['בהירה']. מטענה: 5 תותחי 65 מ"מ ו-50,000 פגזים... מספר התותחים קטן, כי הקונווי [שיירת הרכב] התעכב בגלל ה-1 במאי." ההסבר שארזי נתן לשליחת 5 תותחים בלבד לא התקבל על דעת כולם והתפתח ויכוח פנימי על הסיבות לכשל (לימים יכתוב פנחס ספיר ביקורת נוקבת על הכשל ויטען שאם לא היה קורה "היינו מצילים את לטרון").

'בהירה' יצאה לדרכה עם שני מלווים מטעם ה'הגנה'. נשקלה האפשרות להורות לה להאט מהירות ע"מ שתגיע לאחר סיום המנדט הבריטי, אך חיוניות התותחים הכריעה והיא הגיעה ב-13 במאי למעגן ת"א. עד מהרה הגיעה משחתת בריטית וגררה אותה לנמל חיפה. למחרת היום נערך בה חיפוש אך לא דווח על מציאת נשק – או שמטען הכיסוי שהועמס עליה בדרך בנאפולי עמד במבחן או שהבריטים ידעו על המטען אך בחרו להעלים עין בגלל הסמיכות לסיום המנדט. בכל אופן, עם סיום המנדט בחצות היא שוחררה וחזרה למעגן ת"א ב-15 במאי 1948, באמצע התקפת אוויר מצרית. למרות שמנגנון הכיוון של התותחים לא הגיע במשלוח, הם הוחשו מיד לחזית – 3 לחזית הירושלמית ו-2 לעמק הירדן שם הם תרמו לבלימת המתקפה הסורית. 'בהירה' ביצעה סה"כ 6 הפלגות רכש במהלך המלחמה. בהפלגה השניה שלה הגיעה לנמל ת"א ב-15 ביוני 1948 עם (בין היתר) 10 טנקים הוצ'קיס H-39 רכש של ארזי בצרפת - המשלוח הראשון מחו"ל של טנקים שצה"ל קיבל (האונייה הייתה היחידה אז עם פתחים מספיק רחבים להעמסת הטנקים ולכן נבחרה למשימה)⁵.

"הזקן" (Maestrale)

אוניית הנשק הראשונה שהגיעה אחרי הקמת המדינה הייתה אוניית ברזל בת כ-1,500 טון עם דגל וצוות איטלקי שזכתה לכינוי "הזקן" (ככל הנראה ע"ש ארזי; שם רשום: Maestrale). האונייה נרכשה בסוף מרץ 1948 ע"י מנגנון 'המוסד' באיטליה מתקציבו של יהודה ארזי. באמצע מאי הוטענו עליה בנמל מרסיי 25 נפוליאונצ'יקים (מתוך סה"כ ה-50 שנרכשו), 12 מרגמות 120 מ"מ, 2 מקלעי

הוצ'קס 13.2 מ"מ ותחמושת, רכש של ארזי בשוויץ וצרפת. מטענה כלל גם 5,000 רובי 7.92 מ"מ ו-5 מיליון כדורים עבורם, ככל הנראה רכש מצ'כוסלובקיה שאותו הטעינה בנמל שיבניק, יוגוסלביה (או לפני שנסעה למרסיי או בדרכה ממרסיי לארץ)⁶. עם צמד מלווים היא הגיעה ב-25 במאי למעגן ת"א. בסה"כ

⁴ יומן המלחמה, עמ' 323.

⁵ ראה 'המשימה רכש' מאת פנחס זזה עמ' 238 על פריקת הטנקים בנמל ת"א. לכתבה על הטנקים האלו בצה"ל [הקש כאן](#).

⁶ עדות 'גדעוני' האונייה נחום מנור מציינת הטענת הרובים בשיבניק, אך יש עדויות סותרות ואין מסמך שמוכיח זאת (אם לא פקדה את שיבניק אז מקור הרובים אינו צ'כוסלובקיה ונשאלת השאלה מה מקורם, כיצד נרכשו והיכן הועמסו ע"ג האונייה).

ביצעה "הזקן" 9 הפלגות רכש במהלך המלחמה והייתה שיאנית אוניות הצי מבחינת טונאז' אמל"ח, עם כ-6,000 טון לזכותה. גם אחרי המלחמה המשיכה במשך מספר שנים לעסוק בהעברת אמל"ח לצה"ל.

'שיעו' (Scio)

בתחילת אפריל 1948 הגיע משלוח הנשק הצ'כוסלובקי השני – 10,000 רובים ו-1,421 מקלעים על תחמושתם – לנמל שיבניק. למרבה המבוכה שב וחזר על עצמו הסיפור עם ה'נורה' – המטען התעכב בנמל וחיכה לבואה של אוניה⁷. רק לקראת סוף אפריל הגיעה אונייה, 'שיעו' שמה (Scio), לשיבניק לאסוף את הנשק. לקראת סיום הטענתה הגיעה ידיעה ש"הבריטים יודעים עליה"⁸. גם רב החובל קיבל "רגליים קרות" וסירב להמשיך במשימה. בלית ברירה נפרק ממנה הנשק בתחילת מאי. בהמשך החודש הועמס המשלוח על האונייה 'רקס', שהגיעה לארץ ב-28 במאי (בהפלגת הרכש השנייה שלה). 'שיעו' הוחזרה לאיטליה להחלפת צוות והיא הגיעה ארצה לראשונה רק ב-9 ביולי 1948. במהלך המלחמה ערכה 'שיעו' 8 הפלגות רכש.

'אפואניה' (Apuania)

הניסיון הראשון בחכירת אונייה היה עם ספינה בת כ-400 טון בשם 'אפואניה'. היא נחכרה בנמל נאפולי להפלגה חד-פעמית מנמל אלג'יר במבצע רכש שזכה לשם מבצע 'אטלס'. המטען, אף הוא רכש של ארזי, כלל 13 מקלעי הוצ'קס כבדים על תחמושתם. 'אפואניה' יצאה מנאפולי לפני הכרזת העצמאות בליווי צמד מלווים. המשלוח היה מיועד עפ"י המסמכים לניקרגואה, "כנהוג" ברכש של ארזי במע' אירופה. הקפטין האיטלקי היה בסוד מטרת ההפלגה, אך לא אנשי צוותו. נמל אלג'יר היה אז אמנם נמל צרפתי, אך עובדיו היו רובם ככולם ערבים. בזמן ההעמסה בנמל דלפה מטרת ההפלגה לאנשי הצוות וחלקם החליטו לנצל את המצב ולסחוט "דמי שתיקה". קור הרוח של המלווים ועזרה לא צפויה שקיבלו מאחד מאנשי הצוות האיטלקים הביאו להרגעת הרוחות ופתרון המשבר. בסוף מאי יצאה הספינה למעגן ת"א ובהגיעה אליו ב-6 ביוני 1948 היא "חוותה" התקפה אווירית מצרית. אחת הפצצות נפלה בקרבתה וגרמה לפציעה קלה של אחד המלווים ואחד המלחים האיטלקים.

'ההר' (Monte Chiaro)

'ההר' הייתה אונית ברזל בת כ-540 טון נושאת דגל וצוות איטלקי. ב-1 ביוני 1948 דווח יהודה ארזי לב-ג: "... שלשום יצאה אוניה Monte Chiaro [מנאפולין] עם 200 טון חמר נפץ. האוניה תגיע ב-4 בחודש זה"⁹. עפ"י מסמכי המטען הוא היה מיועד לניקרגואה. צמד מלוויה תודרכו אישית ע"י ארזי, שהציג עצמו כקונסול של ניקרגואה. הספינה הגיעה ב-6 ביוני 1948 למעגן ת"א והיא חוותה הפצצה אווירית מצרית, שהחטיאה (פגיעה הייתה גורמת להרס רב בצפון ת"א) ואכן, לאחר ההתקפה היא נצטוותה להתרחק מהמעגן ולחזור בלילה. במהלך המלחמה ערכה 'ההר' בסה"כ 4 הפלגות רכש¹⁰ (האונייה ביצעה גם הפלגה אחת עם עולים¹¹, שלאחריה נקבע שהיא אינה ראויה להובלת בני-אדם).

⁷ יומן המלחמה, עמ' 350.

⁸ עמוס אטינגר, 'צניחה עוררת', הוצאת זמורה-ביתן 1986, עמ' 3-302. עדות שיי'קה דן, א"צ.

⁹ יומן המלחמה, עמ' 461, 475.

¹⁰ פ. זדה, עמ' 9-198.

¹¹ דו"ח מספנת קירשטיין מה-6.12.48: "לא מתאים להובלת נוסעים מכל הבחינות". את"ה, תיק 14/211.

'יענקלביץ' (Inaco)

ספינה בת כ-600 טון שנחכרה בנאפולי בסוף מאי 1948 להפלגה חד-פעמית. המטען, כ-200 טון, שנרכש ע"י ישראל דיקנשטיין, כלל בעיקר חומרי נפץ. בתחילת יוני היא הפליגה עם צמד המלווים, ימאי הפלי"ם אורי ארנון ו'הגדעוני' חיים גירון לטעינת המשלוח בנמל גינואה. נמל היעד עפ"י מסמכי המטען היה חיפה, אך בהתקרבה ארצה היא נצטוותה להגיע למעגן ת"א. רב החובל חשש "המלחים החליטו לרדת מהאוניה בת"א עד שתיגמר הפריקה. זה היה התנאי היחידי שהסכימו לנסוע לת"א". על אף ההפוגה (הראשונה) הם חששו מהתקפה אווירית. גם המלווים, שלא עיכלו עדיין שהמנדט הבריטי הסתיים, היו מודאגים והם הבריקו ארצה: "הודיעו אם יש שמירה על החופים, באיזה מרחק וכו'. היש להכין סליק למכשירים ולנו". הגעתה ב-22 ביוני 1948 למעגן תל-אביב אירעה ממש בתחילת 'פרשת אלטלנה'. מפקד יח' הרכש נערך באותו יום "לטפל ב'אינקו'... שהמתינה במבואות נמל ת"א... [והורה לה] לשוב לפנות ערב לפרוק בחשאי"¹², אך המשבר שפרץ בחוף כפר ויתקין דחה את פריקתה באותו לילה.

'דרומית' (Kefalos / Pinzon)

יוצאת דופן בצי הרכש הייתה ה'דרומית' (שם רשום: Kefalos) - אונית ברזל בת 6,000 טון נושאת דגל נוחות פנמי, רב חובל יהודי אמריקני ואנשי צוות בני לאומים שונים. 'דרומית' הייתה אונית הנשק היחידה שהגיעה מיבשת אמריקה. היא נרכשה באפריל 1948 ע"י שלוחת ה'הגנה' בארה"ב. מערכת הרכש צירפה אליה 5 מלווים צעירים יהודים, ארבעה אמריקנים וסטודנט א"י חוזר (אריה קסלמן ז"ל, שנהרג בנוב' בקרבות הנגב). ביוני היא הפליגה מניו-יורק לנמל טמפיקו במכסיקו ולאחר עכובים רבים הוטענו עליה 32 תותחי שדה 75 מ"מ – הם התותחים הבעייתיים שזכו בצה"ל לכינוי "קוקרצה" בזכות מוצאם המקסיקני, מעל ל-500 מקלעים על תחמושתם שנגנבו והוברחו במבצע נועז ממחסני עודפים של הצבא האמריקאי בהוואי ו-1,000 טון סוכר לכיסוי. ברגע האחרון גם הועמסה עליה כמות גדולה מאד של דלק מטוסים שנשלח מארה"ב בחביות. 'דרומית' הפליגה היישר למעגן ת"א, מעל ל-7,000 מיל ותוך דממת אלחוט מוחלטת, אליו הגיעה ב-8 בספט' בעת ההפוגה השנייה. משלוח הדלק שהביאה הסתבר כחשוב במיוחד, שכן אותו זמן חיל האוויר טס על "הטיפות האחרונות" של דלק ברשותו. הדלק שהביאה אפשר באופן מיידי את המשכו של מבצע 'אבק' (המבצע הלוגיסטי החשוב שהניח את היסוד למבצע 'יואב' המפורסם). מעבר לזאת, הוא ומשלוח דלק גדול בהרבה נוסף שהגיע ע"ג 2 אוניות ממקסיקו לנמל חיפה לקראת אמצע אוק', אפשרו לחיל האוויר לפעול במשך כחצי שנה. 'דרומית' לא שבה למשימות רכש – היא עברה הסבה לנשיאת עולים וביצעה 2 הפלגות מיוגוסלביה עם מעל ל-7,700 עולים, אחריהן צורפה בסוף דצמ' לצי הסוחר הישראלי.

חלק ממלווי ה'דרומית' (קפאלוס) במהלך ההפלגה הישירה הארוכה מנמל טמפיקו, מקסיקו, לנמל ת"א

¹² פיניק וזה, עמ' 220.

'חבצלת' (Tullia Christina)

'חבצלת' היא ספינת המעפילים לשעבר 'לניצחון' בת 220 טון, שהגיעה ארצה עם מעפילים ב-16 במאי 1948 למעגן ת"א. היא הוחזרה מיד לנמל נאפולי לביצוע תיקונים שנמשכו כחודשיים ונמסרה עם צוותה האיטלקי למערכת הרכש לבצוע הובלות רכש חיוניות לפי הזמנת החיילות המקצועיים. במחצית יולי היא הגיעה לנמל בארי, קרוב לודאי במסגרת תכנון מבצע 'השודד'¹³. ב-24 בספטמבר היא הפליגה מנאפולי עם מטען עבור התע"ש¹⁴ בפיקודו של ימאי הפל"ם אורי טהון¹⁵: "... עמוסה [83.6 טון] בחומר נפץ... שלא היה ארוז כהלכה היו גם... פיאטים נ.ט. ותחמושת... הצוות [כלל] שני מכונאים ושני ימאים איטלקים...". ללא אמצעי קשר והיא הגיעה ארצה ב-6 באוקטובר 1948. ב-14 באוקטובר היא הפליגה חזרה לאיטליה בפיקודו של מני "וינגי" ויינשטיין¹⁶. בשל תקלות חוזרות היא נשארה באיטליה עד שבפברואר 1949 נצטווה 'המוסד' באיטליה: "עם חיסול קפריסין [הכוונה לפינוי הסופי של המעפילים], אין צורך ב'חבצלת'. תמכרו אותה". (תיק 'מזכרים' מעיזבונו של משה זקימוביץ, 'המוסד' באיטליה).

'פרא' (Fra)

ספינה שנחכרה בנאפולי למשימה חד-פעמית בספטמבר 1948, נושאת דגל איטלקי בת כ-800 טון. המשלוח, שנרכש ע"י ישראל דיקנשטיין, הממונה על הרכש באיטליה, כלל: 290 טון 'קמח' (חומר נפץ), 3,832 פגזי 81 מ"מ, 1,291 פיאטים, 24,000 מנגנונים ו-1,797 פצצות מאירות-נורים, שהוטענו בנמל גנואה. בסוף ספט' היא יצאה ארצה עם צמד מלווים וללא מטען כיסוי. הגיעה ארצה ב-10 באוקט' 1948. למחרת היום הבריק שאול לספיר: "פריקת 'פרא' נסתיימה בסדר גמור. [וע"כ] הורדנו את המלווים, הגדעונים והמכשיר. השארנו הכלי ברשות הסוכן הרשמי. שוב תובעים להקפיד במשלוח כיסוי מתאים"¹⁷ וב-12.10 הוא דווח אליו: "'פרא' הפליג אמש אליכם. בהתאם לדברי המלווים שהאוניה נשכרה רק לפעם אחת הורדנו את המלווים 'הגדעוני' והמכשיר..."¹⁸. עד מהרה התברר שהיא דרושה למשימות נוספות ובמהלך המלחמה היא ביצעה 5 הפלגות רכש.

'ארסיה' (Arsia)

ספינת ברזל שנחכרה בספטמבר 1948 בנאפולי. הספינה הייתה מוכרת למערכת הרכש בעת שהגיעה במרץ 1948, כחודשיים לפני סיום המנדט הבריטי, למעגן ת"א בהפלגה מסחרית רגילה שנוצלה להברחת 4.5 טון חומר נפץ מוסווים מאיטליה. ב-1 בנובמבר 1948 היא יצאה מנמל נאפולי עם מטען שכלל בעיקר 12 תותחים ימיים על תחמושתם, 9 טנקים 'שרמן' וחומר נפץ, שנרכשו ע"י ארזי באיטליה. סה"כ כ-430 טון. את האוניה ליוו צמד מלווים. בשל תקלה טכנית היא נאלצה להיכנס בדרכה לאחד המפרצים באי יונוי. עד מהרה הגיעה אונית הצי היווני ונערך בה חיפוש, שבמהלכו נאלצו המלווים להתחבא מתחת לגחון אחד הטנקים שהיה מכוסה בשכבת בצל שהרקיב. ב-10 בנובמבר 1948 היא הגיעה לנמל חיפה ונעשה מאמץ להרחיק את משקיפי האו"ם בעת הפריקה. במהלך המלחמה ערכה 4 הפלגות רכש.

¹³ מבצע לסיכול רכש ערבי שנערך במחצית אוגוסט 1948.

¹⁴ פני זה, עמ' 198.

¹⁵ עדות אורי טהון, 'השערים פתוחים'.

¹⁶ עדות אורי טהון: "את הספינה החזיר לאיטליה 'וינגי' – מתנדב מקנדה [הגיע ארצה באונית המעפילים 'גאולה', התנדב לפל"ם ונפצע במבצע 'נחשון']".

¹⁷ מברק מס' 154 מה- 11.10.48. א"צ, 633/56.3

¹⁸ מברק דחוף מס' 166 מה- 12.10.48, א"צ, 633/56.3

'היונה' (Avionia)

אונית ברזל מונעת פחם, בת כ-1,500 טון, שנחכרה בנאפולי במאי 1948. בחודשי יולי-אוגוסט ערכה שתי הפלגות עם עולים ובתחילת ספטמבר היא הועברה למערכת הרכש והועמדה עם שני מלווים לרשות ישראל דיקנשטיין, הממונה על הרכש באיטליה. לקראת הפלגת הרכש הראשונה שלה הועמס עליה בנמל סבונה מטען במשקל של כ-1,200 טון, בעיקר חומר נפץ, פצצות אוויריות ו"107,250 טון חלקי אווירונים"¹⁹. בסיום הטעינה ב-1 בנובמבר, נערך באוניה חיפוש, המלווים נעצרו ונכלאו בבית סוהר, וציוד הקשר הוחרם (ראה באתר את סיפורו של יחיאל אדמוני על המעצר). האוניה הורשתה להמשיך בדרכה. באישון לילה ליד האי Ischia הועלה לאוניה 'הגדעוני' זכי קיני עם מכשיר קשר והיא הגיעה ארצה ב-14 בנובמבר 1948. במהלך המלחמה ערכה 2 הפלגות רכש (כמו כן ביצעה 2 הפלגות עם עולים).

'משמר העמק' (San Michele)

'משמר העמק' הייתה בעברה ספינת מעפילים נושאת אותו שם, שהגיעה ארצה באפריל 1948. לאחר הכרזת העצמאות ערכה שלוש הפלגות עם עולים. אחת מהן נוצלה להעברת ציוד לחיל הים של מכשירי קשר ודגלים. לאחר שהתברר שהיא לא ראויה להסעת אנשים היא הועברה למערכת הרכש. ב-16 בנובמבר 1948 היא נשלחה לנמל לימסול בקפריסין להובלת מטוסי מוסטנג "יד שניה" מעודפי הצבא הבריטי, במשקל של כ-50 טון²⁰. במהלך מלחמת העצמאות ערכה 3 הפלגות רכש.

'איריס' (Versilia)

בתחילת ספט' הודיע ספיר, הממונה על הרכש באירופה, לאשכול, מרכז הרכש במשה"ב בארץ, כי: "החוזר על ה-50 'יורקים' [מטוסי Spitfire] נחתם סופית. מקווים להוציאם [מצ'כוסלובקיה] בזמן הקרוב"²¹. חלק מ'היורקים' הנ"ל הוטסו ארצה, אך בשל כמה תקלות, שגבו מחיר כבד²², הוחלט להשיט את היתרה בדרך הים. בסוף אוק' הצטבר ביוגוסלביה ציוד עבור חיל האוויר במשקל של כ-550 טון. הטיפול בהקצאת אוניה מתאימה להובלת ארגזי-מטוסים התנהל בעצלתיים וגרם למתח ביחסי מערכות הרכש והמוסד לעליה'. ב-11.11 דווח ספיר כי: " 'היורמים' [היוגוסלבים] עיכבו את משלוח 500 טון ורוצים להחזירו ל'עפרי' [צ'כיה]. בכלל הם כועסים... בגלל אי-תשלום החוב...". רק ב-26.11 יצאה 'איריס', שנחכרה בנאפולי למשימה חד-פעמית, ליוגוסלביה, עם צמד מלווים. התברר שמצבה הטכני ירוד ביותר והמסע לנמל שיבניק נמשך 9 ימים רצופי תקלות²³. במהלך הטעינה הסתבר שפתחי המחסנים אינם מאפשרים להטעין את 'היורקים'. ב-10.12 לאחר יציאתה דווח שייקה: "... הכלי רע [טכנית] מתחת לכול ביקורת. בלי תעודות [כשרות]". לקח חצי הסחורה, 250 טון. כולה לחיל האוויר" וספיר הוסיף ודווח לשאול אביגור במשה"ב: "...הודהמנו לשמוע... ש'איריס' תוכל לקבל... פחות ממחצית המשלוח. כיצד קרה הדבר?" – רמז ברור להטלת האשמה על 'המוסד'. ואם לא די בכך, בהגיע הספינה לקרבת קפריסין התקלקלה המכונה והדלק אזל. אונית "הקרב"

¹⁹ 'יומן המלחמה', עמ' 830.

²⁰ פיני זדה, עמ' 199.

²¹ חט' 15 מיכל 168 תיק 7, אי"ט. ב-ג, 'יומן המלחמה', עמ' 690.

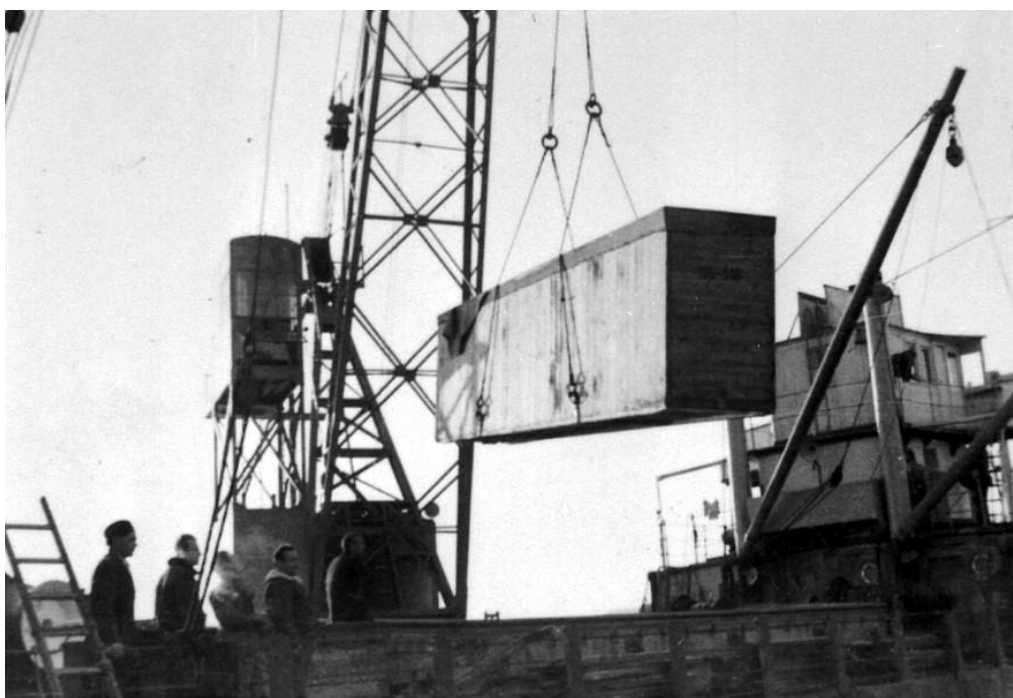
²² ביניהן מותו של מפקד מבצע ההטסה, סם פומרנץ, מתנדב יהודי אמריקני, בשמי יוגוסלביה.

²³ דו"ח הפלגת 'איריס' מיום 26.11.48, שנכתב ע"י המלווה, יונה ז'בין, ב-25.12.48, א"צ 633/56 189.

הישראלית הראשונה 'אילת' הוזעקה לעזרתה והעבירה אליה 4 חביות דלק. ב-18 בדצ' 1948 היא הגיעה לנמל חיפה.

'טיבולי' (Tivoli)

סיפור האונייה האיטלקית 'טיבולי' ראוי לכינוי "כרוניקה של כשלון ידוע מראש". איתור אונייה מתאימה להובלת 'היורקים' החל מיד לאחר שהתברר ש'איריס' לא לקחה אותם. באותה עת 'המוסד' טיפל בחכירת ה'טיבולי' למשימה אחרת. שאול אביגור הזהיר: "תבדקו אם 'טיבולי' תכיל את הסחורה. התחשבו בזאת שעל ארגזי 'היורקים' אין להטעין סחורה אחרת". ב-27.12.48 יצאה 'טיבולי' מנמל בארי עם צמד מלווים. בנמל שיבניק קיבל את פניהם הטייס גדע שוחט²⁴. המטען אמור היה לכלול גם פצצות אוויריות. במהלך הטעינה התברר שהפתחים אינם מתאימים להכנסת ארגזי-המטוסים ורב החובל מתנגד להפליג עם הפצצות, שמחציתן כבר הועמסה. בניגוד להוראות היוגוסלבים הפעיל 'הגדעוני' את תחנת האלחוט ודווח ל'מוסד'. ב-25.1.49 גולל ספיר במכתב לשאול את פרטי הפרשה: "לא יכולנו להשתמש בה בגלל 3 טעמים: א. בעל הכלי התמרד והסית את רב החובל שלא ייסע 'ארנונה' [ארצה]. ב. התברר כי בפתחים אי-אפשר להכניס את הארגזים. ג. משקל המנופים של הכלי לא מספיקים להרמת הארגזים. החזרנו את הכלי לבעליו לאחר שהפסדנו כעשרת אלפי 'סטפנים' [\$], במונחי 1948]. 'הגדעוני' ננזף ע"י היוגוסלבים ואילו הממונה על שלוחת 'המוסד' באיטליה הודח מתפקידו. כתוצאה מפרשת 'איריס'-'טיבולי' הגיעה יתרת 'היורקים' ארצה בחודשי פבר'-מרץ 1949 והם לא נטלו חלק בקרבות מלחמת העצמאות.

**העמסת מטוסי ספיטפייר רכש מצ'כוסלובקיה בנמל שיבניק, יוגוסלביה
ע"ג אוניית נשק, פבר'-מרץ 1949**

²⁴ גדע, התפנה למשימה זו לאחר סיום מבצע 'ולווטה-2' – הטסת 'יורקים' מצ'כיה דרך יוגוסלביה ארצה – שהסתיימה ב-26.12.48. אבי כהן, 'גשר אווירי לעצמאות', הוצאת 'מערכות' 1997, עמ' 4-451.

סיכום

פעילות צי הרכש היא פרק שנשאר די עלום בזיכרון ההיסטורי של הקמת המדינה. היו אמנם כשלים בהפעלת הצי אך באופן כללי ניתן לומר ש"סיפק את הסחורה", תרתי משמע. יש לקוות שמפעל הרכש בכלל ופעילות צי הרכש במסגרתו בפרט יזכו ליותר הכרה מצד הציבור הרחב, שכן הרבה בזכותם ישראל שרדה ולבסוף ניצחה במלחמת העצמאות.

"להצלחה להביא את הרכש כמעט בשלמותו לישראל, תרמה גם ההכנה מבעוד זמן של אמצעי תובלה... צי ההובלה הימית בן 12 הספינות... עמד מוכן למועד... והסיע ביעילות רבה גם את הרכש הצ'כי... וגם את הרכש המערב אירופי...". "קצב ההספקה [מצ'כיה] גבר עם הפעלתו המלאה של צי הרכש... כאשר 3 מספינותיו (שכונו: "הגברות 'איתי'") הובילו עתה רק נשק שמקורו בצ'כוסלובקיה". (ההיסטוריון, עמיצור אילן)

נספח

הטבלא הבאה מסכמת את רכש הנשק בחו"ל בתקופת המלחמה (נשק קל ותותחים); רובו הגיע ארצה באמצעות צי הרכש. מקור: "המשימה: רכש" מאת פנחס "פיניק" זזה, הוצאת "מערכות".

רכישת הנשק בחו"ל מיום ההכרזה באו"מ עד יום 1.10.49

מיום 1-10-48 עד יום 1-10-49	מיום 1-4-48 עד היום 1-10-48	מיום ההכרזה באו"מ עד יום 1-4-48	ת א ו ר
			תותח 120 מ"מ ימי
6			תותח 105 מ"מ
6			תותח 102 מ"מ ימי
6			תותח 76 מ"מ ימי
12			תותח 75 מ"מ לשריון
	2		תותח 75 מ"מ הוביצר
	10		תותח 75 מ"מ נ.מ.
	32		תותח 75 מ"מ מקסיקאי
	2		תותח 75 מ"מ אמריקאי על רכב
2	3		תותח 75 מ"מ על רכב (קרופ)
			תותח 75 מ"מ אנגלי על רכב
26	38		תותח 75 מ"מ קרופ
	47		תותח 65 מ"מ
	4		תותח 65 מ"מ ימי
			תותח 57 מ"מ אמריקאי נ.ט.
12			תותח 50 מ"מ
3			תותח 47 מ"מ
9			תותח 40 מ"מ
6			תותח 37 מ"מ על גלגלים
	10		תותח 37 מ"מ על רכב
6			תותח 20 מ"מ תלת קנה
47	25	5	תותח 20 מ"מ ה.ס. נ.מ.
	22		תותח 20 מ"מ איירי
20	5		תותח 20 מ"מ על דוכן ימי
	27	1	תותח 20 מ"מ א.פ.
12	12		מרגמה 120 מ"מ צרפתית
		1	מרגמה 3" למוד
		2	מרגמה 3" יפנית
	8		מרגמה 2"
		1	מרגמה 81 מ"מ
	19		בזוקה
	15		מכו"י 13.2 מ"מ הוצ'קס

מיום 1-10-48 עד יום 1-10-49	מיום 1-4-48 עד היום 1-10-48	מיום ההכרזה בא"מ עד יום 1-4-48	ת א ו ר
	2		מכו"י 8 מ"מ הוצ'קס
	2		מכו"י 0.303" בראונינג
		3	מכו"י 0.300" בראונינג
3	454		מכו"י 0.300" בראונינג אירי
73	11		מכו"י 0.5" בראונינג אירי
2			מכו"י 0.5" בראונינג אירי
	65		מכו"י 0.300" ויקרס
1			מכו"י בראונינג שודי
1	1	1	מכו"י ברדה
3	17	7	מקלע 0.303" ברן אנגלי
2	1	2	מקלע ברן צ'כי
1		2	מקלע ברן יפני
1	8	7	מקלע 7.92 מ"מ מ.ג. 42
3		7	מקלע 7.92 מ"מ מ.ג. 43
1		6	מקלע 7.92 מ"מ מ.ג. 34 גרמני
	5489		מקלע 7.92 מ"מ מ.ג. 34 צ'כי
3	2	3	מקלע 7.92 מ"מ מ.ג. 15
8			מקלע 7.92 מ"מ מ.ג. דני
1	211	8	מקלע 7.5 מ"מ שטו
	11	2	מקלע 0.303" אנגלים וקנדים
13	116		מקלע 0.300" אמריקאים
3		9	מקלע 3.000" אמריקאים אוטומטיים
59	78	5	מקלע 030"
4	41		רובים 8 מ"מ צרפתים
28		41	רובים 8 מ"מ איטלקים קרבינה
78	46837	224	רובים 7.92 מ"מ גרמנים וצ'כים
6			רובים 7.92 מ"מ גרמנים וצ'כים אוטומטיים
35	2172		רובים 7.92 מ"מ איטלקים
41			רובים 7.92 מ"מ צרפתים
2			רובים 0.22"
144	38		רובי צייד שונים
1	9	375	תת מקלעים 0.45" אמריקאים
41	57	19	תת מקלעים שונים
882	1708		אקדחים שונים
50			להבירות